

Derleyen
Derya Fırat

SOKAĞIN BELLEĞİ

1 Mayıs 1977'den Gezi DireniŖi'ne
Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı

dipnot yayınları

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Bellek, Uzam ve Mücadele.....	7
Derya Fırat	
"Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet": Mısır'da Muhafiflerin Talepleri Açık Değil mi?.....	43
Fulya Atacan	
Antikite'den Modernliğe Kentler, Sokaklar ve Toplumsal Hareketler.....	66
Murat Arpacı	
İşçi Sınıfı Belleğinin Uzamsal Çerçevesi Olarak Taksimî Mayıs 1977.....	91
Melike Işık Durmaz	
1980 Askerî Darbesinin Bellek Mekânları.....	117
Derya Fırat ve Öndercan Mutî	
1989 Bahar Eylemleri: İşçi Hareketinin Yaratıcı Deneyimi.....	139
Neşe Voyvoda	
"Geceleri de, Sokakları da, Meydanları da Terk Etmiyoruz!": Türkiye'de Sokak ve Feminist Hareket	171
Berna Ekal	

Toplumsal Hafızada "Sokak" İmgesinin Dönüşümü: "Sokak Ortasında" Söylemi ve Sokağın Kriminalleştirilmesi.....	187
Bekir Düzcan	
Kentsel Dönüşüm Karşıtı Enformel Mahalle Hareketleri ve Mücadele Belleği.....	213
Gizem Aksümer	
"Kuçe"lerden Sokağa: 1990'lardan Günümüze Zorunlu Göç Sonrası Kürt Hareketinin Sokak Devinimi.....	233
Bahtiyar Mermertaş	
Toplumsal Hareketleri "Alan" Kavramıyla Düşünmek: İstanbul'da Yeni Toplumsal Hareketler Alanı.....	261
Tuba Emiroğlu	
Mekânın Performatifliği: Sokakta Performans.....	299
Hande Topaloğlu	
Gezi Parkı Eylemleri Özelinde Toplumsal Muhalefet ve Estetik Politik Eylem.....	333
Ezgi Bakçay Çolak	
"Gezi Kuşağı" mı Dediniz? Tarihsel Olay ve Toplumsal Kuşaklar.....	371
Derya Fırat ve Tuba Emiroğlu	

SUNUŞ:

BELLEK, UZAM VE MÜCADELE

Derya Fırat

"Sokakta var olmak", "sokağa inmek", "sokağı geri almak" —bu ifadeler tüm dünyada 1960'lı yılların sonunda ve 1970'li yıllar boyunca siyasi toplumsal hareketlere damgasını vurmuştu. 1970'li yıllarda toplumsal hareketler büyüklükleri, canlılıkları, kitlesellikleri ve fiziki uzamla kurdukları ilişkileriyle betimlenirlerdi. Bir yandan uzamda aynışmış durumdaydılar (şehirler, kurtarılmış bölgeler, mahalleler, sokaklar, üniversiteler, okullar, kahvehaneler vb.) öte yandan eylem çeşitlilikleri içinde "sokakta varolmak" (sloganları, pankartları ve bildirileriyle sokak eylemlilikleri; barikatlar, yazılamalar, fabrika, okul ve üniversite işgalleri; sokak çatışmaları vb.) öne çıkmaktaydı.

Türkiye'de 12 Eylül 1980 Darbesi ve sonrasındaki süreçte oluşan "iktidar" öncelikle "sokağı" boşaltmayı, temizlemeyi, dönüştürmeyi, "sokağa" bütünüyle hâkim olmayı hedefledi. Silahlı kuvvetlerin 12 Eylül'le birlikte tanklarıyla, askerleriyle sokaklarda boy göstermesi, ardından gelen sokağa çıkma yasakları, sokak gösterilerinin yasaklanması, duvarların sloganlardan arındırılması, meydanların devasa bayraklarla donatılması, sokak isimlerinin değiştirilmesi, kentsel mekânın kitlesel gösterilere elverişsiz kılınacak biçimde yeniden düzenlenmesi ve devam

eden süreçte sıkıyönetim ve olağanüstü hal gibi uygulamalar, yurttaşların sadece siyasi düzlemde değil, gündelik yaşam pratikleri bağlamında da kentsel fiziki uzamla bağlarını kopardı. Siyasal alanın bu yemden düzenlenişi, siyasi hareketlerin kamusal alanla ve özellikle de sokakla bağlarını koparan depolitizasyon sürerine yol açtı. 1980'li yıllar boyunca sokakların zorunlu olarak boşaltılması, terk edilmesi ve alanda yalnızlaşma yaşandı. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde ilk kitlesel eylem, kadın hareketi tarafından gerçekleştirildi. 1990'lı yıllardan itibaren tekrar yavaş yavaş "sokak" hareketlenmeye başladı. Günümüzde "sokakta var olmak", "sokağa inmek", "sokağı geri almak" artık geçmişin kalıntısı olmaktan çıkmakta. Belleğin tazelenmesi, unutturulanın haürlanması süreciyle karşı karşıyayız: 1 Mayıs'ı Taksim Meydanında kutlamak için verilen mücadele; Tekel direnişi, kentsel dönüşüm ve HES karşıtı mücadeleler; Emek sineması, Taksim Gezi Parkı gibi kent mekânını korumaya yönelik direnişler; Tunus, Mısır, Libya gibi yakın coğrafyalarda yaşanan güncel tarihsel gelişmeler; Amerika ve Avrupa'daki "Occupy" hareketleri vs. sokağın siyasi açıdan taşıdığı önemin muhalif hareketler tarafından günümüzde yemden sahiplenildiğini göstermekte.

20-21 Mayıs 2011 tarihlerinde, İstanbul'da Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (MSGSÜ) Disiplinlerarası Kültür Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Bellek ve Kültür Sosyolojisi Çalışmaları Derneği (BEKS) tarafından "Kolektif Belleğin İzinde Sokak ve Toplumsal Hareketler" başlıklı bir kolokyum gerçekleştirilmiştir. *Sokağın Belleği* ağırlıklı olarak bu kolokyum sonucunda seçilen bildirilerden hareketle yazılan makalelerden oluşan bir derlemedir. Kolokyumun düzenlendiği tarihten bu yana geçen zaman içinde Fulya Atacan, kitaptaki yazısına ek olarak Gezi Direnişi sonrasında bir Taksim-Tahrir karşılaştırması kaleme aldı; Ezgi Bakçay Çolak yazışım Gezi Parkı eylemlerinin analizini içerecek biçimde değiştirdi; Derya Fırat ve

Tuba Emiroğlu ise kitaba, tarihsel olay, toplumsal hareketler ve kuşak ilişkisini konu alan bir makale eklediler.

Bu giriş yazısının öncelikli amacı, bellek, uzam ve mücadele ilişkisi ekseninde, sosyal bilimlerde "uzam" kavramının kullanımlarını resmetme, çizme çabasıdır. İster "uzam" veya "mekân", ister "alan" veya "yer" adını verelim *topos*'m¹ toplumsal olgularla ilişkisi sosyal bilimlerde farklı biçimlerde ele alınmıştır: Fernand Braudel'in toplumsal coğrafya üzerine yazdıkları,² Maurice Halbwachs'in Emile Durkheim'dan esinlenerek toplumsal morfoloji³ üzerine düşünceleri, Max Weber'in *Kent* isimli yapın,⁴ Pierre Leveque ve Pierre Vidal-Naquet'nin Antik Yunan'da inanç ve sitedeki uzamın örgütlenmesini konu alan çalışmaları,⁵ Henri Lefebvre'in kent uzamının üretimi ve kent hakkı üzerine yazdıkları,⁶ Kevin Lynch'in "zihni kartlar"^{1,7} Jean Pailhous'un "uzamsal biliş"⁸ Manuel Castells'in kentsel meseleleri tartışma-

¹ *Topos*; eski Yunancada τόπος kelimesinden gelir ve "yer" anlamına gelmektedir. Fransız sosyal bilimlerinde genel olarak uzam [*espace*] daha nötr ve sınırlan belirsiz bir *topos*'a, mekân ise [*lieu*] sembolik olarak yüklenmiş ve belirgin sınırlara sahip bir uzama gönderme yapar. Biz de bu makale kapsamında *espace*'i uzam, *lieu*'yü ise mekân olarak kullanmayı uygun gördük.

² Fernand Braudel, *L'identité de la France*, Paris, Arthaud, 1986.

³ Maurice Halbwachs, *ha topographie légendaire des évangiles en Terre sainte*, Paris, PUF, 2008 (ed. Marie Jaisson ve diğerleri).

⁴ Max Weber, *La ville*, Paris, Aubier Montaigne, 1982 (1921).

⁵ Pierre Leveque et Pierre Vidal-Naquet, Clithène l'Athénien. *Essai sur la représentation de l'espace et du temps dans la pensée grecques de la fin du Vie à la mort de Platon*, Paris, Les Belles Lettres, 1964.

⁶ Henri Lefebvre, *Le droit à la ville* suivi de *Espace et politique*, Paris, Anthropos, 1972; Henri Lefebvre, *La production de l'espace*, Anthropos, 1974.

⁷ Kevin Lynch, *L'image de la cité*, Paris, Dunod, 1976.

⁸ Jean Pailhous, *La représentation de l'espace urbain. L'exemple du chauffeur de taxi*, Paris, PUF, 1970.

ya açan yaklaşımı,⁹ Michel Foucault'nun "heterotopya"¹⁰ kavramı, Pierre Bourdieu'nün toplumsal uzamı ele alan ve bir analiz aracı olarak sunan yaklaşımı,¹¹ başta Soja olmak üzere,¹² Amerikan sosyologlarının güncel çalışmaları...¹³ Kuşkusuz bu liste uzatılabilir.

Bu yazı kapsamında öncelikle, Maurice Halbvachs'ın "toplumsal morfoloji" kavramı ve bellek ile uzam arasında kurduğu ilişki mercek altına alınacaktır. Sonrasında Henri Lefebvre'in *Uzaman Üretimi* adlı yapıtında ortaya koyduğu "algılanan uzam", "kavranan uzam", "deneyimlenen uzam" aynını ele alınacaktır. Toplumsal uzamı ve uzamsal düşünümü sosyolojiye dâhil eden bir başka sosyolog ise Pierre Bourdieu'dür. Toplumsal ilişkilerin ve dağılımlarının toplumsal olguların bir soyutlama uzamında ele alınmasına, toplum-bilimsel analizlerin uzamsal tahayyüller üzerinden yapılmasına imkân veren Bourdieu'nün sosyolojik düşüncesinin uzam kavramsallaşırması da bu yazı dâhilinde ortaya konmaya çalışılacaktır. Öte yandan, Pierre Nora'nın *Bellek Mekânları*, bellek ve sembolik uzam ilişkisi çerçevesinde incelenecektir. Toplumsal uzamın çeperlerinde yer

⁹ Manuel Castells, *La question urbaine*, Paris, Maspero, 1975.

¹⁰ Michel Foucault, "Des espaces autres", *Dits et écrits II (1976-1988)* içinde, Paris Gallimard, 2001, s. 1571-1581.

¹¹ Pierre Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement*, Les Éditions de Minuit, 1979.

¹² Edward W. Soja, *Postmodern Geographies; The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Londra, Verso, 1989 ve Edward W. Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Oxford-Maiden (Mass.), Blackwell, 1996.

¹³ Allan Pred, *Making Histories and Constructing Human Geographies*, Boulder, Westview, 1990; Doreen Massey ve John Allen (dir.), *Geography Matters*, Cambridge, Mass., Cambridge University Press, 1984 ; Mark Gottdiener, *The Social Production of Space*, Austin, The University of Texas Press, 1985; John A. Agnew, *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*, Londra, Allen & Unwin, 1987.

alan heterotopyaları sorunsallaştıran Michel Foucault'nun "ötekilerin uzamı"na dair yazdıklarına değinilecektir. Bunlara ek olarak Lefebvre'in uzamsal düşüncesi ve Foucault'nun "ötekilerin uzamı"ndan etkilenen Edward Soja'nın *Üçüncü Uzam*'i ele alınacaktır. Son olarak toplumsal hareketler bağlamında mücadelenin uzamla ilişkisi üzerinde durulacaktır. Böylelikle sokak, bellek ve toplumsal hareketleri birlikte ele almaya çalışan bu derlemenin varlık nedeni ortaya konmaya çalışılacaktır.

Coğrafi morfoloji, toplumsal morfoloji ve bellek

Sosyolojinin kurucularından Emile Durkheim, toplum ve uzam arasındaki ilişkilere ilk değinenlerdendir. 1898'de *Année Sociologique*'de yazdığı makalede, Durkheim bu ilişkileri şu şekilde ele alır: "Toplumsal yaşam, hem formunu hem de büyüklüğünü belirleyen bir zemin [*substrat*] üzerine kuruludur. Toplumsal yaşamı inşa eden toplumu oluşturan bireyler kitlesidir."¹⁴ Söz konusu "bireylerin yer üzerinde, doğa üzerinde konumlanışlarının ve kolektif ilişkilere etki eden şeylerin konfigürasyonu" ise Durkheim tarafından "toplumsal morfoloji" olarak adlandırılır.

Durkheim'm çağdaşı ve kolektif bellek kuramının kurucularından Maurice Halbwachs ise 1938'de kaleme aldığı *Toplumsal Morfoloji* adlı kitapta madde ve toplum arasındaki etkileşim üzerinde durur. Grubun uzamla ilişkisi, toplumsal yapıların uzamdaki maddiliği ve gayri maddiliği gibi konuları ele alan bu yapıtında Durkheim ve Marcel Mauss'daki "toplumsal morfoloji" kavramını derinleştirir. Halbwachs iki tip morfolojiden bahseder. Bunlardan biri coğrafi diğerini toplumsal olarak adlandırır. Coğrafi morfoloji maddi ve/veya fiziki uzam ile grup ilişkisine gönderme yapar. Toplumsal morfoloji ise, toplumsal yapıların soyutlama uzamına ilişkindir. Halbwachs'a göre soyut ve top-

¹⁴ Emile Durkheim, "Note sur la morphologie sodale", *L'Année sociologique*, 2,1899.

lumsal olarak oluşturulmuş gerçekler, somut ve fiziki gerçekler üzerine bina olur.¹⁵

Toplumsal Morfoloji'mn ilk sayfalarında, coğrafi morfoloji şu şekilde betimlenir:

Nüfusun toprak üzerinde dağılımı fiziksel uzamın ve yerel durumların sonucu olan bir olgudur. Maddi doğarım biçimini, grubun yapısı yeniden üretir. (Bir adada, bir vadide veya nehir kenarındaki yerleşimin, kentsel yerleşimin birbirinden farklı olması gibi.)¹⁶

Toplumsal morfolojiye ise aynı paragrafta şu şekilde değinilir:

Yaşayan ve maddi bir kitle olarak toplumun, nüfusun yapısı cinsiyete, yaşa vs. göre değişen bir kompozisyona sahiptir. Toplumlar sadece toprakla ilişkileri açısından değil ama kendi yapılarında da bir maddilik oluştururlar.¹⁷

İlerleyen sayfalarda toplum ve uzam arasındaki ilişki daha da netlik kazanır:

Toplum maddi dünyaya yerleşir ve grubun düşüncesi uzamsal koşullardan kendine yönelen temsiller içinde bir düzenlilik ve sabitlik ilkesi bulur — bireysel bilincin denge sağlamak için bedene ve uzama ihtiyacı olması gibi.¹⁸

Halbwachs'a göre zaman ve uzam grubun yapılandırıcı ve yapılandırılmış öğeleridir.¹⁹ *Kolektif Bellek* adlı kitapta yer alan "Bellek ve Uzam" makalesinde şöyle yazar:

Bir grup uzamın bir bölümüne yerleştiğinde, onu kendi imgesine göre dönüştürür, ama aynı zamanda kendisine direnen maddi

¹⁵ Thomas Beaubreuil, "Le "spatialisme" du dernier Halbwachs", *Espaces et sociétés* no 144-145, 2011, s. 161.

¹⁶ Maurice Halbwachs, *Morphologie sociale*, Paris, Librairie Armand Colin. 1970 [1938], s. 3-4.

¹⁷ A.g.e., s. 3-4.

¹⁸ A.g.e., s. 13.

¹⁹ Thomas Beaubreuil (2011) a.g.e., s. 162.

şeylere, koşullara boyun eğer, uyum sağlar. [...] Böylelikle maddi doğanın etkisi altında varlığını sürdürür ve onun dengesine dâhil olur.²⁰

Söz konusu uzam, Halbwachs için toplumun sürekliliği açısından önemlidir.

Toplum kendinin bir kısmını, düşüncesinin bir kısmını özellikle de maddi dünyaya dönük olanını sabitler. Böylelikle de, mensuplarını esasen hiç değişmediğine, olduğundan başka bir şeye dönüşmediğine yani sürdürdüğüne ikna edebilir.²¹

Kolektif bellek kuramcısı Halbwachs, *Belleğin Toplumsal Çerçeveseleri'nden* (1925) başlamak üzere, *Kutsal Topraklarda İncil'in Efsanevi Topografyası* (1941) ve *Kolektif Bellek* (1950) gibi yapıtlarında uzam ve bellek ilişkisi sorunsallaştırılır. *Belleğin Toplumsal Çerçeveseleri'nde* uzam, zaman ve dil ile birlikte kolektif belleğin üç ana toplumsal çerçevesinden birini oluşturur.²² Halbwach'ın kolektif bellek teorisi zaman ve uzamın bellekle ilişkisini sosyolojik bir bakışla ele alması açısından kendinden önceki yaklaşımlardan farklılaşır.

Bir uzamsal çerçeve içinde cereyan etmeyen kolektif bellek yoktur. Uzam kalıba bir gerçekliktir: izlenimlerimiz birbirine kovalar, zihnimizde hiçbir şey kalıba değildir. Eğer geçmişimiz bizi çevreleyen maddi ortamın içinde muhafaza edilmeseydi onu tekrar ele geçirmek mümkün olmazdı.²³

²⁰ Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris, Albin Michel, 1997 [1950], s. 195.

²¹ A.g.e., s. 235.

²² Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Albin Michel 1994 [1925].

²³ Maurice Halbwachs, (1997 [1950]) a.g.e., s. 209.

²⁴ Maurice Halbwachs, (1997 [1950]) a.g.e., s. 209-210.